

MEDZI STALINOM A DIONÝZOM

BORIS GROYS, SRN

Boris Groys (1947) – filozof, teoretik a kritik výtvarného umenia, spisovateľ. Bol späť s leningradskou a moskovskou alternatívnou scénou, v roku 1981 odišiel do SRN. Žije a pracuje v Kolíne nad Rýnom, naposledy pôsobil v Inštitúte filozofie na univerzite v Münsteri. Najdôležitejšie práce: *Gesamtkunstwerk Stalin* (1988), preložené do viacerých jazykov, o vzťahu avantgardy a totalitného umenia, *Dnevnik filozofa* (Denník filozofa, 1989), *Die Kunst des Fliegens* (Umenie lietať – spolu s I. Kabakovom, protagonistom moskovského konceptualizmu, 1991) a napokon *Über das Neue. Versuch einer Kulturökonomie* (O novom. Esej o kultúrnej ekonómii, 1992); je to práca o kľúčovej kategórii dejiny a umeleckej moderny, o jej dnešnom problematizovaní. Obsiahly súbor autorových prác vyšiel aj rusky pod názvom *Utopija i obmen* (Utópia a výmena, 1993).

V českom preklade vyšli dôležité texty *Stalinismus* jako estetický jev (Výtvarné umění č. 3, 1992) a *Rusko jako podvědomí Západu* (Volné sdružení českých rusistů IX, 1993). V slovenskom preklade vyšli eseje o súčasnom umení a jeho teórii *Umenie ako valorizácia bezcenného* (Galéria č. 3, 1995), ďalej *Utópia a výmena*, *Umelec ako kurátor zlého umenia*, *Nové ruské umenie: umelec ako postava humoristického románu* (Fragment č. 5 – 6, 1995) a napokon *esej o dejinno-semiotických premenách Sankt-Peterburgu* *Mená mesta* (Tvorba T, č. 9, 1995).

Provokatívna *esej B. Groysa Medzi Stalinom a Dionýzom* situuje známu prácu M. Bachtina o F. Rabelaisovi a smiechovej kultúre, ktorá po svojom českom vydaní v r. 1975 našla aj u nás viacero semioticko-metodologických replík, do jej „vytesneného“ domáceho a zbežne načrtnutého európskeho kontextu. (Tridsiate roky ako dejinné „sťažknutie“ avantgardných utopických projektov interpretoval paralelne s B. Groysom český estetik V. Svatoň v štúdiu *Problém odrazu v sovietskej literárnej vede tridsiatych rokov Slovenské pohľady* č. 7, 1988).

Preklad *eseje B. Groysa* môže byť napokon neformálnou pripomienkou minuloročných výročí M. Bachtina (1895 – 1975), pretože jeho práce z okruhu jazykovedy, kritiky psychoanalýzy, štatútu humanitných vied boli diskutované a prekladané práve v rámci slovenskej filozofie 80-tych rokov (M. Bachtin, V. Vološinov: *Marxizmus, freudizmus, filozofia jazyka*, 1986).

F. M.

Súčasný postmoderný alebo postštrukturalistický teoretizovanie sa v mnohom živí ideami a náladami konca 20-tych a 30-tych rokov, ktoré vznikli v dôsledku krízy avantgardy, keď viera v pravdivosť a spasiteľnosť nových objavov už bola stratená, ale zároveň roztržka s tradíciou sa pociťovala ako neprekonateľná. Koniec koncov, orientácia na klasické ideály objektívnosti, rozumnosti, vedeckosti sa sproblematizovala takisto, ako aj avantgardistický dôraz na autenticnosť, intuíciu, originalnosť a inováciu. Človek 20.-30. rokov chápal sám seba ako materiálnu súčasť sveta, voči ktorému nedokáže zaujať odstup ani prostredníctvom nazerania a bádania, ani prostredníctvom uzatvárania sa do vlastného vnútorného sveta. Svet sa tomuto človeku mohol roztvárať len na hranici svojho fyzického jestvovania, v realite smrti, erosu, totálnej „materiálnej“ moci a nadľudského vypätia síl. Isteže, súčasný postmoderný myslenie, bežne spájané s takými francúzskymi autormi ako Derrida, Lacan alebo Deleuze, neverí ani v možnosť roztvárania sveta v jeho „hraničných situáciách“, pretože sa nazdáva, že v orientácii na prežitie hranice sa prejavuje „metafyzická“ tendencia nadobudnúť voči svetu „metapozíciu“, ktorá je charakteristická aj pre klasickú filozofiu. V takom zmysle vyčítať postmodernizmu kriesenie politicky skompromitovaných ideológií 30-tych rokov je celkom neoprávnené – postmoderná teória je zameraná práve proti akýmkoľvek verziám ako čisto filozofického, tak aj politického totalizmu, a o to viac proti totalitarizmu. Zároveň však postmoderná teória používa argumentáciu tej epochy superrealizmu, ako ju možno nazvať, proti ilúziám predchádzajúceho obdobia – ilúziám, ktoré zažili búrlivú reštauráciu po 2. svetovej vojne na vlnu čisto morálnej sympatie k ideálom minulosti. Pritom však práve tieto ilúzie, keďže sa uchovali a dokonca radikalizovali v 30-tych rokoch, viedli podľa názoru novej francúzskej filozofie k nasledujúcim katastrofám: politicko-morálne intencie postmodernej teórie, ako vidieť, sú teda plne korektné, ale zmätok vzniká len z rozdielov v diagnóze predchádzajúcej epochy filozofického vývinu.

Ani počiatočné totálne odsúdenie, ani neskoršia postmoderná chápaná interpretácia superrealizmu 30-tych rokov nedovoľujú vidieť jeho skutočné kontúry. Za symptómy nespokojnosti s týmto stavom vecí možno pokladať terajšiu diskusiu o politických implikáciách Heideggerovej filozofie, nové práce o politickej angažovanosti francúzskych surrealistov v neľahkej voľbe medzi fašizmom a komunizmom v jeho stalinistickom a trockistickom variante atď. V tomto kontexte je zvlášť zaujímavá postava ruského teoretika kultúry M. Bachtina – jeho základné práce pochádzajú takisto z konca 20-tych a 30-tych rokov, plne zapadajú do práve načrtnutej paradigmy superrealizmu a mali významnú úlohu pri konštituovaní postmodernej teórie, najmä vo Francúzsku a USA.

Bachtin je známy predovšetkým ako teoretik „polyfonického románu“ a ako teoretik „karnevalu“. Obidve teórie formuloval v podobe komentárov k románom: prvú – k románom Dostojevského, druhú – k Rabelaisovmu románu *Gargantua a Pantagruel*. Pod vplyvom Marxa a Freuda, hlavne však pod vplyvom Nietzscheho Bachtin negatívne reaguje na ruskú avantgardistickú formalistickú teóriu dominancie autora nad materiálom umeleckej tvorby, „princípu urobenosti“ umeleckého diela. Bachtin vidí v avantgardnom dôraze na autora pokračovanie tradičného „monologizmu“, ktorý tkvie v privilegovanom postavení autorského hlasu v rozprávaní. Pre Bachtina každé slovo je len replikou v nekonečnom dialógu všetkých so všetkými, vždy je už od počiatku sčasti pasívne, odcudzené od hovo-

riaceho, vždy je v ňom prítomný aj „hlas druhého“ – a to platí rovnako aj o autorovi-umelcovi. Nielen slovo ako telo myšlienky je nesamostatné, neautonómne, neautentické – takisto aj ľudské telo samo osebe je časťou jedného svetového „groteskného tela“: prostredníctvom svojich hraníc a otvorov sa telo spája so všetkým, čo je vo svete materiálne, so svetovým metabolizmom a svetovým erosom, ktoré sa prejavujú v karnevale, ničiacom ľudskú autonómiu, narúšajúcom jej všednodenný „habeas corpus act“. „Polyfonický román“, prekonávajúci individuálne autorstvo, má podľa Bachtina korene v karnevale, Bachtin ho chápe ako literárny výraz „princípu karnevalizácie“.

Tieto Bachtinove formulácie dávajú v podstate znamienko rovnosti medzi literatúrou a životom a nútia vidieť v Bachtinovej literárnej teórii životný program, z nevyhnutnosti formulovaný v ezopovskom jazyku. Z toho vyplýva otázka politických implikácií Bachtinovho myslenia, o ktorej diskutujú najmä v poslednom období mnohí bádatelia. V absolútnej väčšine prípadov sa Bachtinov „polyfonizmus“ pritom chápe ako protest proti „monologizmu“ súdobej stalinskej ideológie a „karnevalizmus“ ako reakcia na vážnosť a nespochybniteľnosť oficiálneho sovietskeho spôsobu života. Bachtin sa tak stáva hlásateľom demokratickej, skutočne ľudovej alternatívy oproti hierarchicky organizovanému totalitárnemu štátu – jediným ruským mysliteľom sovietskeho obdobia, ktorý zostal verný utópii univerzálneho všeludového života. Bachtinovi sa zvyčajne vyčíta iba to, že karneval, hoci aj obsahuje určitý „revolučný potenciál“, wpisuje sa predsa len do tradičného spoločenského poriadku a dokonca ho legitimizuje tým, že poskytuje ritualizovaný priebeh nahromadenej nespokojnosti. Táto Bachtinova nedostatočná revolučnosť sa mu však ihneď plne odpúšťa vzhľadom na cenzúrne okolnosti vtedajších čias, a tak si Bachtin v princípe zachováva svoju aureolu dôsledne antitotalitárneho mysliteľa.

Ak Bachtin však na niečom vôbec nástojí, tak je to práve totálnosť karnevalu, ktorého celý pátos tkvie v deštrukcii autonómie ľudského tela a jestvovania: karneval je všeludový (mimochodom, ľudovosť – to je charakteristický pojem práve stalinskej kultúry, kde vystriedal „triednosť“). Liberalizmus a demokratizmus v ich bežnom chápaní vyvolávajú v Bachtinovi silnú antipatiu: preňho sú synonymami autonomizácie, sebauzatvárania sa individuality, jej odtrhnutosti od globálneho kozmického života, a teda príčinami vzniku pátosu vážnosti, moralizátorstva a úpadku humoru, ako aj karnevalu. Bachtin s jasajúcimi intonáciami reprodukuje Rabelaisove opisy desivých karnevalových dračiek, „obhadzovanie veselou matériou – výkalmi a polievanie močom“, rituály karnevalových hanobení, „dekoronizácií a koronizácií“, obrazy karnevalovej triumfujúcej Smrti, ktorá symbolizuje ľudovú radosť zo „záhuby všetkého mŕtveho a prežitého“. Bachtin pritom víta práve pátos „definitívnej smrti“, víťazstva čisto materiálneho princípu, negujúceho všetko transcendentné, ideálne, nesmrteľné. Krátko povedané, karneval u Bachtina je strašný – nedajbož sa v ňom ocitnúť. O demokracii niet tu čo hovoriť: nikto nemá demokratické právo vyhnúť sa karnevalu, nezúčastniť sa, zostať bokom. Naopak, práve tým, čo sa o to pokúšajú, sa ako prvým ujdú zaslúžené „veselé hanobenia a bitky“. Táto hrôza sa podľa Bachtina mení na veselý karneval vďaka smiechu, ktorý to sprevádza. Ale karnevalový smiech v nijakom prípade nie je ironiou spisovateľa nad tragédiou života – nie, je to radostný smiech ľudu a kozmu nad mučivými krčmi individua, ktoré im pripadá vo svojej bezmocnosti smiešne. Je to smiech zrodený z viery, že ľud je niečo materiálne viac než súhrn

individuí, že svet je viac než všetky veci v ňom atď., t.j. smiech zrodený práve z viery v totalitarizmus.

Bachtinove opisy karnevalu sa nepochybne zrodili zo skúsenosti Revolúcie a občianskej vojny. Ale možno ešte vo väčšej miere reprodukuje atmosféru stalinského teroru 30-tych rokov, ktorý s jeho nepravdepodobnými velebeniami a hanobeniami, „veselými koronizáciami-dekoronizáciami“ mal podľa spomienok mnohých pamätníkov zreteľne karnevalové črty. O špecifickej veselosti 30-tych rokov sa zachovalo množstvo svedectiev: okrem iného monsterprocesy tých čias často sprevádzal smiech publika a téma karnevalu je v stalinskej kultúre prítomná nielen u Bachtina. Nie nadarmo aj sám Stalin vtedy povedal: „Začalo sa žiť lepšie, súdruhovia, začalo sa žiť veselšie.“ Na stalinský kontext poukazuje rovnako okolnosť, že aj polyfonický román, aj karnevalové dianie, hoci majú ľudový pôvod, sú de facto u Bachtina rozohrávané konkrétnym autorom stojacim „za stenou“ – Dostojevským alebo Rabelaisom, čo nepriamo ukazuje aj na autora „životného textu“, ktorým mohol byť len Stalin.

Všetky tieto dôvody vedú k myšlienke, že Bachtinovým cieľom vôbec nebola kritika Revolúcie a stalinského teroru, ale ich teoretické ospravedlnenie ako odvekého rituálneho karnevalového diania. Karneval tu nevystupuje ako frustrovaná Revolúcia, čo nedokázala realizovať naplno svoj potenciál, ale naopak, karneval ospravedlňuje absurditu a krutosť Revolúcie v mimohistorickom priestore relativizujúceho smiechu. Súčasní interpretátori Bachtina rozmyšľajú predrevolučne, ale Bachtin bol postrevolučným mysliteľom. Revolúcia pre Bachtina najmenej zo všetkého mohla predstavovať hodnotu samu osebe.

Znamená to, že Bachtin bol svojho druhu kryptotalinistom? Ak aj áno, tak aký by to malo zmysel, keď vtedy bolo omnoho ľahšie jednoducho byť stalinistom? Pochopiteľne, Bachtin stalinistom nebol. Ale ešte menej bol anti-stalinistom. Bachtin svojím pôvodom, okruhom známych a kultúrou patril k obetiam Revolúcie a stalinizmu, ale práve táto okolnosť mu psychologicky znemožňovala moralizátorsky odsúdiť to, čo sa dialo: bol priveľmi Nietzscheho žiakom, aby dovolil prehovoriť v sebe nízkemu protestu, zrodenému z osobného resentimentu. Tragédiu Revolúcie Bachtin pochopil ako súčasť univerzálnej kozmickej tragédie života, ktorá môže a musí byť „esteticky ospravedlnená“ – v tejto svojej intencii Bachtin vôbec nie je osamotený, pretože estetické ospravedlnenie epochy bolo jednou zo základných tém vtedajšej ruskej kultúry ako celku. Stalinské Rusko Bachtin interpretoval v podstate v nietzscheovských termínoch apolónskeho a dionýzovského princípu. Karneval je u Bachtina synonymom dionýzovského princípu: obeť apolónskeho stalinského teroru prežíva ho ako rituálne sebaroztrhanie, ako dobrovoľný karnevalový akt, a tak tento teror prekonáva, meniac znútra jeho zmysel. Zároveň je charakteristické, že toto prekonanie postráda u Bachtina extázu vstupu do univerzálneho alebo rozplynutia v neosobnom, čo predstavuje základný pátos dionýzovstva u Nietzscheho. Pre Bachtina je individualita radikálne ohraničená a konečná. V karnevale sa táto konečnosť stáva pre ňu definitívne evidentnou. Tretím, kto sa smeje, je ľud alebo kozmos – osobnosť nemá nijaké šance okrem uvedomenia si svojej záhuby ako pozitívnej hodnoty.

Bachtinov príklad ukazuje, že totalitaristický štýl myslenia 30-tych rokov sa neredukuje len na túžbu po nadľudskej moci. Tento štýl svojím spôsobom a omnoho radikálnejšie reprezentujú aj tí, čo nemali apolónske ilúzie o vláde nad svetom, ale boli odhodlaní

na dionýzovskú žertvu, vtahujúcu do seba celý svet. Tento „iný“ totalitarizmus sa vymyká bežnej kritike ideológie, orientovanej na kombináciu „idealizmu“ s vôľou k moci, lebo sám predstavuje kombináciu materializmu so zrieknutím sa moci a dokonca aj sebazachovania. Kritika takejto alternatívnej stratégie totalizácie si vyžaduje spochybniť jednotu materiálneho, „reálneho“ sveta, ktorá sa naďalej presadzuje v svojich rozličných variantoch, vrátane ekologického, aj v našej postmodernej dobe.

Z ruského originálu *Meždu Staliny a Dionisom*. Paris, Sintaksis 1989, No. 25, s. 92-97 preložil *Fedor Matejov*.

VÝBEROVÝ A VZDELÁVACÍ SPOLOK

so sídlom v Bratislave vypisuje

KONKURZ

na členstvo v spolku pre 20 študentov I. a II. ročníka vysokých škôl
v odboroch humanitných, sociálnych, ekonomických vied a práva
Vzdelávanie prebieha paralelne s vysokoškolským štúdiom
a zahŕňa:

- individuálneho školiteľa-tútora pre každého študenta
- nadštandardné mesačné stipendium maximálne tri roky
- jazykové kurzy, odborné prednášky

Prihlášky žiadajte:

písomne: na adrese VVS, PO BOX 24, 810 00 Bratislava 1
osobne: vrátnica budovy SAV, Klemensova 19, Bratislava
na telefónnom čísle: 07/36 49 38, E-mail: VVS@PER, SANET.SK

PhDr. Fedor Matejov, CSc.

Líštie nivy 6

821 08 Bratislava

SR